

De obsessie met Hirsi Ali en de broodnodige kritiek op het neo-liberalisme

Een reactie op Marc de Leeuw en Sonja van Wichelen

Ayaan Hirsi Ali blijft onder feministen van diverse pluimage in Nederland en Vlaanderen het gesprek van de dag. Gezien door sommigen als voorvechtster van meer vrijheden voor vrouwen, werpen anderen desalniettemin tegen dat Hirsi Ali uiteindelijk een onderdrukster van religieuze vrijheid alsook een 'excuus-truus' van de VVD en haar valse 'verlichte' neo-liberale positie is. Feministen die deze laatste positie innemen, hameren er mijns inziens terecht op dat het bijzonder gevaarlijk en racistisch is om in een Nederland en in een Europa, dat zichzelf meer en meer definieert als 'modern en verlicht', door middel van een valse demonisering van de islam het overbekende witte en christelijke stereotype van de islam als uniform onderdrukkend en 'achterlijk' te propageren.

Maar dat ik het met deze laatste kritiek grotendeels eens ben, betekent niet dat ik de eerste positie flauwekul vind. In tegendeel, meer en meer voel ik mij – en velen met mij – voor een soort onmogelijke en bijna opgedrongen keuze omtrent 'het fenomeen' Hirsi Ali staan. Het feministisch debat rondom haar blijft de laatste jaren, zo lijkt het, iedere keer weer uit te draaien op een keuze voor één van deze twee posities: ófwel een 'ik ben voor Hirsi Ali want het is goed dat ze patriarchale onderdrukking binnen de islam bekritiseert', ófwel een 'ik ben tegen Hirsi Ali want door deze stelling in te nemen, demoniseert zij de islam, en dat vinden die witte (mannelijke, christelijke, nationalistische) neo-liberalen maar wat interessant'. De eerste

groep zegt dat haar intenties in principe goed zijn en dat zij de verantwoordelijkheid op zich neemt vrouwenonderdrukking aan te kaarten. De laatste groep meent dat haar intenties huichelachtig zijn en dat zij zich aan de verantwoordelijkheid onttrekt te kijken waar haar positie problematisch de witte neo-liberale redersmentaliteit in de kaart speelt.¹ In deze eigenaardige tegenstelling komt het tot een strijd waarin beide partijen claimen feministischer te zijn dan de andere. Ik zal betogen hoe De Leeuw en Van Wichelen deze patstelling die zij proberen te doorbreken, juist reproduceren.

De kritiek op het 'verlichte en moderne' neo-liberalisme

Ik denk dat het hoog tijd is om deze eigenaardige dichotomisering rondom Hirsi Ali binnen het Nederlands-Vlaams feminisme eens kritisch onder de loep te nemen. De Leeuw en Van Wichelen geven met hun stuk een uitstekende aanzet tot het verschaffen van inzicht in de onderliggende ideologische veronderstellingen. Zij stellen zich ten doel de vertogen waar Hirsi Ali haar anti-islam tirade op baseert, de zogenaamd 'westerse' Verlichting en het neo-liberalisme, kritisch onder de loep te nemen door deze te ontrafelen. Dit doen zij zowel op vertoogniveau als door middel van een analyse van het fenomeen 'Ayaan'. Op vertoogniveau maken De Leeuw en Van Wichelen duidelijk dat Hirsi Ali's kritiek op de islam extreem simplistisch en homogeniserend is. Zij plaatsen dit vertoog in

een politieke arena, waarin Hirsi Ali aansluit bij witte neo-liberalen als Barbara Bush en Paul Scheffer. In deze politieke arena speelt Hirsi Ali's pleidooi in op een universeel neo-liberalisme dat in de hand van westerse christelijke en witte supermachten onderdeel wordt van hun nationalistische en racistische 'oorlog tegen het terrorisme'. Daarnaast laten zij zien hoe de boodschap van Hirsi Ali op complexe wijze samenhangt met haar 'gemedialiseerde constructie van het zelf'. Door middel van een analyse van de 'gemedialiseerde constructies van het zelf' van het fenomeen 'Ayaan' laten De Leeuw en Van Wichelen zien dat zij speelt met een zwaar geëxotiseerde representatie van moslima's in haar films, alsook met een geromantiseerde representatie van haarzelf als 'authentieke ander'.

Valse tegenstellingen en de verheerlijking van de moderniteit

Tot zover heb ik op De Leeuw en Van Wichelen's aanklacht op het neo-liberalisme van Hirsi Ali niets aan te merken. De tweeledige strategie om zowel de film *Submission* als Ayaan Hirsi Ali als gemedialiseerd aan analyse te onderwerpen, brengt de problematiek van haar neo-liberale vertoog goed aan het licht. Wat naar mijn mening licht kan werpen op de 'voor-of-tegen'patstelling binnen de feministische kringen die zich met Hirsi Ali's politiek

engageren, is dat De Leeuw en Van Wichelen's analyse paradoxaal genoeg ook een kritiek impliceert van de eigen retoriek. In het bijzonder doel ik hier op het feit dat hun stuk in zekere zin de tegenstelling tussen islam en neo-liberalisme herhaalt door hem op zijn kop te zetten: in plaats van de problematische witte en rechtse verdediging van het neo-liberalisme, leest het stuk nu als een verdediging van de islam *tout court* door middel van eenzelfde soort verdediging van de moderniteit. Ik noem deze discursieve strategie 'omdraaiing'. Terwijl De Leeuw en Van Wichelen's vertoog in tegenspraak *lijkt* te zijn met Hirsi Ali's vertoog omdat zij de islam nu als positief en het neo-liberalisme als negatief afschilderen, berust hun argument desalniettemin op precies dezelfde vooraanname alsook op eenzelfde strategie van oppositie. Zelfs de redenen die de moordenaar van Van Gogh aandraagt – het beschermen (redden?) van moslimmeisjes – worden door De Leeuw en Van Wichelen in een voetnoot nogal onkritisch herhaald. Ik zal in de loop van dit stuk gedetailleerder trachten aan te geven hoe die verdediging in hun tekst werkt, en waarom ik denk dat dit een probleem is.

De omdraaiing van de tegenstelling islam versus neo-liberalisme is in goedwillende linkse feministische kringen, die logischerwijs trachten te respecteren hoe vrouwen zichzelf mede definiëren door middel van hun religie, zeer gebruikelijk. Enige tijd geleden verscheen bijvoorbeeld de tekst 'Niet in onze naam!' waarin een problematisch gebruik van 'het' feminisme door neo-liberalen werd ontmanteld als een verdachte witte mannelijke beschermers- en reddersmentaliteit. Maar ondanks deze kritiek op de eurocentrische islamofobie ontsnapt de islam zelf aan een kritische analyse – en dat terwijl het stuk suggereerde tegen alle vormen van vrouwenonderdrukking te spreken. Deze typische omdraaiing is tevens aanwezig in De Leeuw en Van Wichelen's tekst, en dit leidt tot een aantal eigenaardige momenten. Zo spreken zij op een

nogal romantiserende toon over de moslima's die in het blijf-van-mijn-lijf-huis zitten, en waarmee Hirsi Ali op zulk een arrogante wijze in de clinch ging bij Nova. Zij leggen uit hoe moeilijk de vrouwen het al hebben met het 'jongleren tussen traditie en moderniteit, tussen scholing en familieleven' en dat 'ze voelen dat ze doen wat ze kunnen'. Behalve de vreemde homogenisering van wat die vrouwen dan wel zouden voelen, pretendeert dit gedeelte ook nog eens dat het de moslima's 'transparent' laat spreken. In andere woorden, De Leeuw en Van Wichelen doen voorkomen alsof er geen tekst, vertoog of medium aanwezig is tussen de moslima's en de lezeres. Het gevoel van realisme dat zo ontstaat, is nochtans een *effect* van De Leeuw en Van Wichelen's retoriek – zij representeren de moslima's op een manier die aansluit bij hun vertoog. Het resultaat is dat de mishandelde moslima's in De Leeuw en Van Wichelen's tekst figureren als 'moedig', 'authentiek' en 'puur', terwijl zij juist daarvoor de zogenaamde authenticiteit en moed van Hirsi Ali's moslima-zijn aan de kaak stelden.

Ik zou echter voorzichtig zijn de standpunten van de geslagen vrouwen, die natuurlijk alle respect en sympathie verdienen, in het filmpje als transparant te nemen en om hun 'gelijk' nogal simplistisch tot een voor zichzelf sprekend 'ongelijk' van Hirsi Ali te lezen. Eén van de moslima's zegt bijvoorbeeld over waarom hun man of vriend hen mishandelde: 'Het is niet de islam, het is de cultuur'. En wat betekent dat dan, 'de cultuur', is geloof daar geen onderdeel van? Een ander suggereert dat 'degenen die slaan zijn de mannen die de koran niet (goed) lezen'. Dus het zijn de ongeschoolde of lagere klasse of domme mannen? Weer een ander zegt: 'Die mannen zijn toevallig zo, ze zijn gewoon slecht'. Dus er is helemaal geen relatie tussen ideologische structuren en vrouwenmishandeling? Elke uitleg om de discussie weg te leiden van religieuze en sociale machtsstructuren is logisch, maar niettemin problematisch. Geloof is tenslotte ook cultuur, is ook ideologie, en vrouwenmishandeling komt hier

mede uit voort. Het feit dat de vrouwen boos zijn op Hirsi Ali betekent dus niet dat ze 'gelijk' hebben in hun verdediging van hun geloof. Het 'gelijk' van de moslima's figureert derhalve in De Leeuw en Van Wichelen's tekst als een methode om de 'echte' moslima 'die weet waar zij over spreekt' te lokaliseren, om zo van hen een 'ideaal ander' – een object – te maken waarmee zij Hirsi Ali's neo-liberalisme kunnen aanvallen.

Problematische opsplitsingen: kan de 'echte' moslima ontstaan?

Een tweede eigenaardig moment in De Leeuw en Van Wichelen's kritiek op de 'puurheid' van Hirsi Ali, is dat haar gemedieerde constructies van het zelf door hen wordt 'opgesplitst' in een vals of gespeeld moslima geweest zijn en een echt of authentiek mannelijk wit neo-liberaal zijn. Deze opsplitsing geeft dan opnieuw aanleiding tot de typische conclusie dat Hirsi Ali geen goede intenties heeft. Dit onderscheid lijkt echter verdacht veel op de overbekende 'madonna-hoer' dichotomie in de westerse cultuur die veel feministen hebben bekritiseerd. Ik denk dat hier wederom een parallel loopt met de gelijktijdige romantisering en demonisering van Hirsi Ali en een dito opsplitsing van 'echte' (moslima-)feministen die het neo-liberalisme bekritisieren en 'nep' (moslima-)feministen die kritiek op de islam uiten. Een sterk gerelateerd recentelijk voorbeeld hiervan is dat elke alliantie met de moslimvrouwen die voor de afschaffing waren van de hoofddoek in scholen in Frankrijk door bepaalde linkse feministen afgedaan werd met de twee argumenten dat deze feministen – zowel de moslims als de niet-moslims die zich bij hen aansloten – ofwel 'enkel een minderheid' onder de moslimvrouwen vormen, of reeds elite zijn. Zo'n reductie van diegenen die op het eerste gezicht niet lijken te passen in de links-feministische strijd tegen de witte neo-liberalen is echter evenzeer problematisch: is het argument van een numerieke minderheid vormen juist niet vele malen gebruikt in de uitsluiting van bijvoorbeeld etni-

sche minderheden in diverse landen? Zijn deze moslimvrouwen allemaal zo homogeen geprivilegieerd, en als dat al zo is (wat ik ten sterkste betwijfel), moeten we daarom maar niet meer naar ze luisteren? Luisteren wij wellicht niet naar hen omdat we zo geobsedeerd zijn door onze strijd tegen hen – de ‘verlichte’ witte mannen (en vrouwen) ‘redders’ – dat we de beperkingen van onze eigen verlichte pogingen tot redden niet als zodanig herkennen?

Naar een notie van het zelf als altijd ‘performed’

Het gevolg van de eigenaardige romantisering van de vrouwen in het Nova-debat en van de opsplitsing van Hirsi Ali, is dat De Leeuw en Van Wichelen de verdedigers van de islam als ‘echte’ moslima’s (en feministen) en haar aanvaller als ‘nep’ (voormalig) moslima (en feministe) bombarderen. De ‘voor-of-tegen’patstelling is wederom daar. Ik zou het hier over een andere theoretische boeg willen gooien waarbij de tegenstelling islam-neo-liberalisme niet nodig is en de islam zelf ook aan een kritische analyse onderworpen kan worden. Die tegenstelling is theoretisch gezien te overbruggen als je zowel Islam als neo-liberalisme opvat als ideologieën die samen met christendom en

nieuwe technologieën een conglomeraat vormen dat als het vertoog van de moderniteit aangeduid kan worden. Volgen we de inzichten van Foucault (1980, 1983) dan is dit vertoog een machtsvertoog en produceert dit machtsvertoog subjecten (zowel ‘onderdrukt’ als ‘bevrijd’) en deze subjecten reproduceren op hun beurt weer macht. Judith Butler’s notie van performativiteit sluit daar mooi op aan. Butler (1996, 2000) redeneert dat subjecten, als zij spreken, zich bevrijden, of iets aanklagen, altijd machtsstructuren re-presenteren. Beide theoretici suggereren dat wanneer men weerstand biedt tegen een ideologie door middel van identificatie met een ‘andere’ ideologie, beide ideologieën dus verweekeld moeten zijn in precies dat productieve proces waarmee dit subject haar ‘weerstand’ tot uitdrukking kan brengen. Wanneer een subject spreekt, brengt zij dus machtsrelaties tot uitdrukking.

Wanneer we deze heroverwegingen rondom macht en subjectiviteit serieus nemen, kunnen we De Leeuw en Van Wichelen’s concept van ‘gemedialiseerde constructies van het zelf’ effectief doortrekken, en zo concluderen dat alle ‘zelden’ altijd gemedieerd (of ‘performed’, om met Butler te spreken) zijn. Dit stelt ons in staat om de madonna-hoerdichotomie te overstijgen en om zowel Hirsi Ali’s als de Novamoslima’s als ‘gemedialiseerde constructies van het zelf’ te zien, die geproduceerd zijn in deze productieve verweekeling van ideologieën. Dat iets kracht geeft, betekent inderdaad dat er macht in het spel is. Dat de islam de moslima’s een identiteit geeft, spreekt de religie qua (patriarchale) ideologie geenszins vrij – in tegendeel. Wanneer de islam de vrouwen kracht geeft, dan is het hun geloof – net zozeer als Hirsi Ali’s extreem problematische geloof in neo-liberale secularisatie – dat hun tot-subject-woorden door middel van deze ideologieën kenmerkt. Je kan niet zeggen dat het geloof, dat deze vrouwen in het Nova-debat uiteraard dierbaar is, een ongemedieerde *waarheid* spreekt en Hirsi Ali’s geloof afdoen als een ideologie die niet wil luisteren.

Gayatri Spivak (1993, 1995) suggereert zo ook regelmatig hoe de onderdrukten in de marges, wanneer zij al mogen spreken, noodzakelijkerwijs met de tong van de macht moeten spreken. Alleen dan worden zij gehoord. Zoals De Leeuw en Van Wichelen helder aantonen, geldt dit voor Hirsi Ali's neo-liberale retoriek: zij spreekt met de tong van het 'moderne en verlichte' neo-liberalisme om zo gehoord te worden. Maar als we deze lijn van redeneren consequent doortrekken, geldt dit óók voor de moslima's die De Leeuw en Van Wichelen trachten te verdedigen (of te redden?). Dat de moslima's respect verdienen in hun moeilijke mediëring tussen maatschappij, geloof en familie betekent dus niet dat de kous wat betreft de Islam daarmee af is. Zij zijn inderdaad 'handelende subjecten' en worden gehoord *dankzij* die machtsstructuren, omdat zij spreken met de tong van de inderdaad evenzeer verlichte en moderne Islam.

Het handelend subject en haar goede intenties zijn derhalve een gevolg van machtsrelaties, en in die zin niet uniform 'bevrijdend' of 'waar'. Zowel het standpunt van de moslima's in het Nova-debat alsook Hirsi Ali's politieke standpunt zijn beiden *geproduceerd* door de onder de moderniteit gerelateerde vertogen van neo-liberalisme en islam. Op die manier kunnen we concluderen dat Hirsi Ali's vertoog dan wellicht wel uit goede intenties is geboren, maar dat dit nochtans niets zegt over de effectiviteit van haar vertoog, namelijk het 'redden' (beschermen?) van 'de' moslima. Hirsi Ali's strategie is juist zelf-ondermijnend, en als gevolg daarvan elke feministische strategie die haar demoniseert danwel romantiseert net zo. Dit is omdat beide posities onterecht uitgaan van een inherente tegenstelling tussen islam en neo-liberalisme, ondanks het feit dat de islam net zo goed een 'verlicht' onderdeel is van het machtsconglomeraat van de moderniteit. Terwijl Hirsi Ali problematisch praat alsof de islam en het 'verlichte' neo-liberalisme tegengesteld zijn en alsof moslima's dientengevolge 'gered' moeten worden van de islam, pretenderen De Leeuw en Van Wichelen nochtans op eenzelfde wijze dat de islam en

neo-liberalisme tegengesteld zijn. De Leeuw en Van Wichelen herhalen zo het vertoog van een patriarchale technocratische moderniteit door middel van een omdraaiing van deze valse oppositie, waarmee zij op hun beurt hun 'weerstand' tegen het neo-liberalisme retorisch 'performen'.

Doorbreking impasse

Wat betekent dit nu voor de patstelling tussen de voor- en tegenstanders van Hirsi Ali? Deze patstelling kan pas worden doorbroken wanneer recht wordt gedaan aan de complexe identiteitsconstructies en subjectposities van *alle* deelnemende partijen in de politieke arena, zowel de moslima's als 'Ayaan'. Ik bedoel hiermee dat de kritiek op zowel het fenomeen 'Ayaan' als op het neo-liberalisme aan kracht wint, wanneer dezelfde valkuilen niet worden herhaald. Het feministisch strijdtoneel dat zich in de loopgraven vóór danwel tegen Hirsi Ali afwikkelt, is mijns inziens een strijd die in deze valkuilen trapt. Dit omdat elke homogenisering van de islam als ófwel 'onderdrukkend' ófwel 'bevrijdend en identiteit gevend' bedekt hoe de evenzeer moderne en verlichte islam een meer dan levende ideologie is die macht én kracht geeft, zowel voor de moslima's in het blij-van-mijn-lijfhuis als voor een (gedeeltelijk islamitische) neo-liberale elite. Wanneer de islam en de moslima's zelf niet worden geromantiseerd, maar zowel de islam als het neo-liberalisme worden gezien als onderdeel van 'dynamische strijdperken betreffende representatie en complexe ruimtes waarin subjectiviteiten worden opgebouwd en identiteiten worden betwist' (Spitulnik, 1993, p.296), kan dit bijdragen aan het daadwerkelijk doorbreken van de impasse.

Ingrid Hoofd

Noot

1. Deze 'patstelling' rondom Hirsi Ali waar ik mijn betoog op baseer, is gedeeltelijk terug te vinden in e-mailverkeer in de archieven van de Nederlands-Vlaamse Feminismelijst onder titels als 'Hoofddoeken-discussie' en 'Re: ondertekening oproep'.

Literatuurlijst

- Butler, J. (1996). *Excitable speech: contemporary scenes of politics*. New York: Routledge.
- Butler, J. (2000). Dynamic Conclusions. In: Butler, J., Laclau, E. & Žižek, S. (Eds.), *Contingency, Hegemony, Universality. Contemporary Dialogues on the Left*, pp.263-280. London: Verso.
- De Leeuw, M. & van Wichelen, S. (2005). 'Word als-jeblieft wakker!' *Submission*, het fenomeen 'Ayaan' en de nieuwe ideologische confrontatie. In *Tijdschrift voor Genderstudies*, vol. 4.
- Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings*. Gordon, G. (Ed.) New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1983). Afterword: The Subject and Power. In: Nash, K. (Ed.), *Readings in contemporary political sociology* (pp.8-27). Malden, Massachusetts: Blackwell.
- Hoofddoeken-discussie (2003). In Feminisme Archives. November/December 2003. Website: <https://listserv.surfnet.nl/archives/feminisme.html>.
- NextGeneration Brussel (8 maart 2004). Niet in onze naam! In *De Standaard*. Website: <http://nextgeneration.net/projects/notiournames/nederlands.html>.
- Nova (video, 13 oktober 2004). Heftige reacties op korte film van Hirsi Ali. Hilversum, *NPS/VARA/NOS*. Website: http://www.novativ.nl/index.cfm?fuseaction=videoaudio.details&reportage_id=2946.
- Re: Ondertekening oproep (2004). In Feminisme Archives. November 2004. Website: <https://listserv.surfnet.nl/archives/feminisme.html>.
- Spitulnik, D. (1993) Anthropology and Mass Media. In *Annual Review of Anthropology*, vol. 22,

pp.293-315.

Spivak, G.C. (1993) Marginality in the Teaching Machine. In *Outside in the Teaching Machine* (pp.53-76). London: Routledge.

Spivak, G.C. (1995). Can the Subaltern Speak? In: Ashcroft, B., Griffiths, G. & Tiffin, H. (Eds.), *The post-colonial studies reader* (pp.24-29). London: Routledge.

Beeldmateriaal

www.dreamstime.com